

Oly nehéz a választás!

Az István, a király és az értelmezés kényszerei

„Valakinek holnap le kell győzni a sötétséget. / Mondd, te kit választanál? / Valakinek holnap át kell írni a régi meséket. / Mondd, te kit választanál? / ...Segítsetek, segítsetek!” István, a király, Városliget, Királydomb, 1983. augusztus 20., ősbemutató. Ekkor hangzott fel először a dal, és a többezres közönséget semmilyen karhatalom nem zavarta meg abban, hogy az alkotmány és az új kenyér állami ünnepén nyugodtan elmélázzon a fenti kérdésen. Pedig a tét nem kevesebb, mint a magyar állam kialakulása és fennmaradása. Mintha ennek az államnak 1983-ban nem kellett volna tartania attól, hogy „alattvalóinak” gondolatai e kérdés kapcsán veszélyes helyekre kalandoznának.

Hogyan lehetséges ez? – tehetjük fel a kérdést visszatekintve. Születtek már kézenfekvő válaszok, könyvekben, újságok hasábjain,¹ kocsmaasztaloknál, baráti beszélgetéseken. Az *István, a király* bemutatása után közszájon forgó értelmezések szerint István alakja több módon is utal Kádár János figurájára, míg Koppány maga az ellenzékiiség. Internetes fórumokon ma is olvashatunk olyan véleményt, miszerint Koppány nem más, mint Nagy Imre, s így a darab bizonyos szempontból az 1956-os események feldolgozása. Ez utóbbi egyenes megfeleltetés helyett azonban Koppány sokkal inkább az állandó ellenzékiiség metaforikus alakja. Közvetlenül a rendszerváltás után, 1990-ben mutatták be először a darabot, ahol a közönség szünni nem akaró „Koppány, Koppány”-ozásával új tömegjelenetet ékelt az előadásba. Eredetileg a döntő csata után a Koppányt követelő kiabálásokat elnyomja a „vezess minket István, fejedelmünk, István” egyöntetű skandálása. Persze nem tudhatjuk, hogy milyen ellenzékiiséget képviselhetett Koppány 1991-ben, de a pogány vezér akkori népszerűsége mégiscsak emlékeztet a fenti megfeleltetésekre.

Tóth G. Péter, ezen értelmezés hagyományát követve, az *István, a király* előadását rendkívül találóan a misztériumjátékokhoz hasonlítja; egy olyan rituáléhoz, amely egyszerre menti fel a győzteseket a megtorlás bűne alól, és vezeti le az általa gerjesztett feszültségeket. A szertartás együvé tartozóvá teszi a benne részt vevőket, s ami az egyik

oldalról „bűn” és a másiktól „büntetés” (vagy attól való félelem), most a szertartás által közös emlékké válik.

„A végrehajtók Nagy Imre kivégzésének 25. évfordulóján (!) együtt élhették át a lázadó újbóli megbűnhődését és a saját vezeklésük purifikáló hatását, valamint – és ezt tegyük hozzá nyomatékkal – kísérletet próbáltak tenni a hatalom »renovációjával« a társadalmi kiegyezésre is. 1983/1984 az első alkalom volt, hogy a megtorlás-megoldás szituációját az aktuálisan hivatkozók, az egykori túlélők és a végrehajtók a kollektív élmény szintjén újra megélhették. Az *István, a király* előadás végén felcsendülő *Himnusz* után szünni nem akaró tapsvihár egyfajta felszabadulás volt az előző évtizedek elfojtott lelkiismereti terhei alól – mindkét oldalon.”²

Az *István, a királyt* a Kádár-rendszerrel kialakított viszonyában értelmezni majdnem hogy kényszerű lépésnek tűnik, hiszen a nyolcvanas évek közönsége nem egy hétköznapi színházi előadáson élvezhette az ősbemutatót, hanem egy monumentális állami ünnepen. Mégis számolnunk kell azzal, hogy létezhetnek az *István, a királynak* nem közvetlen politikai értelmezései is. Mindezt nem csupán a kötelező kör kedvéért kell megemlítenünk, hanem azért, hogy pontosabban rálássunk a fent kifejtett politikai olvasatok értelmezési stratégiáira. Ez a stratégia az úgynevezett „sorok között” olvasás, amely mindig valakit vagy valamit sejt az adott műben szereplő alakok vagy az abban történő események mögött: azt kutatja,

hogyan azok vajon „valójában” mit jelentenek, „valójában” mire utalnak, másképpen szólva: kit vagy mit hallgatnak el. Ilyen értelemben ez egyrészt egy referenciális olvasat, másrészt pedig a diktatúrák nyelve, ahol nem lehet bármit kimondani, ki kell bogozni hát a valódi értelmet, Istvánban megtalálni Kádárt és Koppányban Nagy Imrét. Az alábbiakban megkísérlem nyomon követni, hogy ez az olvasási mód, amely megszólaltatja a diktatúra nyelvét, hogyan kergeti önmagát a hatalom karjaiba, és hogyan jön létre ezáltal egy sajátos szituáció. A helyzet különössége éppen abban áll, hogy a „sorok között” olvasó ellenálló és az a hatalom, amelyet így szándékozik kijátszani, elkezdti ugyanezt az utalásokat kereső nyelvet működtetni.

Gondoljuk végig, mi történik akkor, ha elfogadjuk a fenti értelmezéseket, ha valóban felismerjük Istvánban Kádár Jánost. Milyen körmönfont helyzetben találhatjuk magunkat, ha István, a király figurája Kádár Jánosra utal?

István egy tőle függetlenül teremtett helyzetben kénytelen mozogni: a közelben egy hatalmas és terjeszkedő civilizáció terül el, a *Keresztény Európa*, amely már magát Istvánt is meghódította. Ennek ellenére az, hogy „Rómába vezet minden út, vagy pusztulásba!” (István), nem az ő akaratától függ, ez egyszerűen így van, a „világ menete” ezt diktálja. A nemzetnek nincs saját helye, csupán a valahová tartozásán keresztül. E „kényszerpályára” állított világban az utalások hasonlatai a kényszereket is behelyettesíthetővé teszik. Ahogy megjelöljük Istvánban Kádárt, megfordulnak bizonyos társítások, így például a *vasfüggöny keleti oldalának*, a Szovjetunió vonzaskörzetének és a *keresztény (Nyugat-)Európának* a viszonya. A fenti behelyettesítés által e két hely hasonlóvá válik, mint a nemzeti fennmaradás zálogának helyei, ahová *muszáj* tartozni. Ha pedig mindemellett Koppányban a demokratikus ellenzék hatalomnak ellenálló figuráját üdvözöljük, akkor abból keletkezik zavar, hogy minek is áll ellen ez a szabadságharcos, „Árpád szabad népe, honfoglalóknak vére”, aki „nem tűr meg idegen zabolát”. Azok a „magyarok, férfiak és asszonyok”, akiket Torda, a táltos megszólít, éppen annak a Nyugat-Európának állnak ellen, amelybe a szocialista Magyarország demokratikus ellenzéke vágyik.

A *keresztény Európa*, ahová István, a király a népét kívánja vezetni, a nyolcvanas évek létező szocializmusából nézve távolról sem olyan „ártatlan”, semleges hely, mint például Arany János Walese, ahol – a kanonizált értelmezés szerint – a fentiekhez hasonló megfordítások és zavarok nélkül játszható le a Habsburg-hatalom és a nemzeti ellenállás közötti konfliktus. A létező szocialista államnak, mint ismeretes, volt viszonya mind a *kereszténységgel*,

mind *Európával*, a *nemzetről* nem is beszélve, amely a darabban túléléséhez keres helyet magának. Európa választás volt: vasfüggönytől keletre vagy vasfüggönytől nyugatra – ahogy a darabban is. Európa választható a kereszténységgel, de annak elutasítása a végleges kívül maradás félelmeitől terhes. A *keresztény Európa* és a felé haladó ezredfordulós Magyarország témájával lejátszani a kádári Magyarország születésének drámáját nem figyelmen kívül hagyható aktus, hiszen így az európaiság és a szovjet blokkba való tartozás viszonya nem a kizárásra, hanem a hasonlóságra épül.

István és Kádár figurájának egymásba játszása fordított utalások egész láncolatát hozza mozgásba. A nyugati keresztény Európa a Szovjetuniót idézi, míg az az ellenzékiesség, amely e Szovjetunió vonzaskörzetéből nyugatra távolodna, éppen az Európán kívüliség rémével kerül összefüggésbe. Ahogy az ősbemutató idején az uralkodó politikai helyzet kezdi el irányítani a darab értelmezését, s amint a közönség soraiban ülők a „sorok között” olvasva arra kezdik el keresni a választ, hogy vajon ki kicsoda, a fordított utalások és az ellentmondásos asszociációk lánc azonnal működésbe lép. Működésük során pedig az ellenállás szinte minden lehetséges stratégiája kompromittálódik a hatalommal, vagy elhal önnön kudarcra ítéltségében. A *kereszténységnek*, a Nyugat-Európába történő integrációnak vagy magának a „*nemzetnek*” az ünneplése ilyen stratégiák. De ha Istvánban a *nemzet* alapítóját, a *keresztény szent* királyt ünnepelünk, a belőle kikacsintó pártfőtitkár is részesülne az ünnepelet szerepéből. Amennyiben az előadással az európai integrációnak állítanánk emléket, annak kényszerként való megjelenítése a Szovjetuniót társítaná a vágyott eseményhez, így ahhoz is hasonlóképpen kellene viszonyulni.

Ilyen értelemben *Kelet* és *Nyugat*, *Európa* és *Szovjetunió* felcserélődik, és e csere olyan teret hoz létre, amelyen belül az ellenállás pozíciója megjelenhet ugyan, de mindig a hatalomra utal. Köztudott, hogy a három pogányt, Koppányt, Laborcot és Tordát a három „fekete bárány”, a rendszer által legkevésbé preferált rockzene-zenekarok (P. Mobil, Beatrice, Hobo Blues Band) frontemberei, Vikidál Gyula, Nagy Feró és Deák Bill Gyula játszották. Nem kell különösebben jó fül ahhoz, hogy Laborc (Nagy Feró) keresztény világrendet kétségbeesetten elutasító „Nem kell”-jéből kihalljuk a Beatrice „Nem kell” című számának ironikus tagadását.³ Az előadás egy állami ünnep keretei között (!) ad lehetőséget arra, hogy egy 1983-ban már két éve ellehetetlenített Beatrice-koncertet örjögjünk végig (legalábbis részleteiben). Azonban ha újfent feltesszük a kérdést, hogy az adott politikai helyzetben mire és kire utal az, akit vagy

amit Laborc „Nem kell”-je elutasít; kinek állnak ellen tulajdonképpen Koppány és Torda „szabad magyarjai”; ki a rivális fél (István) – ismét a fenti csapdahelyzetben találjuk magunkat.

Amennyiben István alakja Kádár Jánost rejtegeti, akkor a „világpolitika” által diktált „kényszerhelyzet” az ’56-os eseményeket idézi. Így kezd kibontakozni Nagy Imre alakja Koppányban, az eleve kudarcra ítélt lázadó figurájában, aki azzal a vágyával, hogy a *nemzet* saját maga rajzolja meg fennmaradásának helyét, a kényszerítő „valóság” áll ellen. Koppányék bűne tulajdonképpen az, hogy nem reálpolitikusok – összekeverik az álmokat a valósággal: „Mohácsnál győzni fogunk, Dózsa lesz György királyunk, nagyhatalom századokon át” (Torda). A *nemzet* álmait álmodják ugyan, de ott teszik ezt, ahol az álmoknak nincs helye: a politika valóságában. Ebben a valóságban a nemzeti fennmaradás helyei már nem írhatók át. A fenti fordított utalások értelmében a Szovjetunió mint kényszerítő hatalom a keresztény (Nyugat-)Európát hivatkozva legitim elődjeként, így míg a szovjet blokk és Európa (a Nyugat) a nemzeti fennmaradás helyeiként olvadnak össze, addig Koppány mellett állva a *kívül* maradási, a megsemmisülést éltetjük. Koppány legyőzetésével azonban a *nemzet* hoz áldozatot, hiszen az a vágya, hogy önmaga jelölje ki fennmaradásának helyét, végleg az álmok birodalmába kerül. Ám ez az áldozat a nemzet fennmaradásának záloga, és István, engedelmessé a „valóság” kényszereinek, vonakodva bár, de „vállalta, amit meg kellett tennie”. Ha István, a király Kádár Jánosra utal, akkor ez az áldozat Nagy Imre volt.

A „sorok között” olvasva olyan utalásokra bukkanunk, amelyek által a hatalom belekényszerít az őt legitimáló kompromisszumokba. A „sorok között” olvasás a diktatúra nyelve, mindenhol a hatalom szándékait sejt, vagy neki ellenálló suttogásokat hallja meg, de az *István, a király*ban mintha ez a hatalom kiismerte volna az ellenállás útjait kereső olvasási stratégiát és az utalások megfordításával hatástalanította volna a radikális ellenállás minden lehetőségét. Természetesen nem feltételezek konkrét személyeket, akik efféle rafinériára vetemedtek, ez inkább egy önjáró folyamat. Bizonyos értelemben minden önmaga ellenpontjára utal, a *nemzet* alapításának ünnepe, a függetlenség feladása, a betagozódás. Amennyiben ezt a „máshovát”, Európát, „európaiságunk” megszületését ünnepeljük, a Szovjetunió hatalmát ismerjük el – válasszuk Koppányt, és a *független nemzet* szertefoszlik a sehol nem létezésben. Így valóban nem léteznek az adott politikai hatalom szempontjából azok a veszélyes helyek, ahová közönség soraiban ülők gondolatai a darab kapcsán elkalandozhatnának.

A továbbiakban Tóth G. és Sebők gondolatmenetét követném,⁴ amely szerint az *István, a király* ’83/84-es előadásainak mint rituáléknak az ereje abban rejlik, hogy egyszerre jelenítik meg a különbségeket, egyszerre van bennük jelen a lázadó megbüntetése és az érte járó vezeklés – ahogyan a szertartás is a megbüntetettek vagy a túlélők és a végrehajtók kollektív élményévé válik. Talán ennek kialakulását éppen ez a közös nyelv tette lehetővé, a „sorok közötti olvasás” utalásokat kereső nyelve, amelyet a hatalom és az ellenállás is beszél. Ezáltal a darab alakjai és a kirajzolódó „történelmi helyzet” olyan „alakokat” és „történelmi helyzeteket” idéznek önmaguk megfelelőjeként, amelyek más kontextusban (az elmúlt 25 évben) nem túrték volna meg egymást. Így lehet a nemzeti függetlenség ünneplése az ’56-os forradalom leverésének legitimáló emléke. Az utalások értelmezései nyomán feloldódnak azok a különbségek, amelyek kijelölik a rendszerhez való viszony mentén felvehető pozíciókat, akár az ellenállót, akár a hatalom birtokosát. A *nemzet* ünneplése és az ’56-os forradalom leverésének legitimálása nemigen járt kéz a kézben,⁵ de az *István, a király* fenti olvasata olyan értelmezést tesz lehetővé, amelyben az egyik nem lehet meg a másik nélkül. Meghóztuk az áldozatot, és a *nemzet* fennmaradt – van mit ünnepelni; ebből a szempontból mindegy, ki az áldozat és ki az elkövető, hiszen ugyanazért haltak meg és ugyanazért lettek gyilkosok. Hasonlóképpen, *Nyugat-Európa* és a szovjet blokk sem néz farkasszemet egymással, hiszen egymást idézik: a két egymást kizáró tér most együtt ad otthont a *nemzetnek*. Az utalások elmosás azokat a különbségeket, amelyek révén felismerhető a „túlélő” és a „végrehajtó”, így a kollektív élmény, ha csak e rituális pillanat erejéig is, de „mivé” forrasztja az „őkként” szemben állókat. A megfordított utalások révén az állam alapítása, a *nemzet* fennmaradása „mindannyiunk” közös ügye lett; Koppány áttetsző alakja a több évtizedes – Mérei kifejezésével élve – „össz-nemzeti elfojtás” után újra láttatni engedi Nagy Imrét, „mindannyiunk” közös, fájdalmas áldozatát; Kádár János pedig István királyként a „mi” vezetőnk, ahogy az ő nevével fémjelzett rendszer is a „mi” ügyünk – volt.

De mindez a „múlt”, mondhatnánk, az *István, a királyt* tekintve legalábbis mindenképp; ezek egy másik rendszer hatalmi technikái, egy másik kontextus olvasatai. Azonban ha úgy tekintünk a darabra, mint ami egy utolsó közös tánchba hívta az elmúlt rendszer szereplőit, feloldva a kizárásokat, s beengedve a tabukat lehetővé tett egy olyan konstrukciót, amelyben „túrt”, „tíltott” és „támogatott” nemcsak együtt, hanem egymás által élhettek át egy „közös” ünnepet, akkor e „közössé” kovácsolódott

összefonódásnak van mit mondania a „Kádár-rendszer” örökségéről.

Ez azonban már nem e szöveg küldetése. Mégsem állnék meg ott, hogy az *István, a királyt* csupán születése pillanatának társadalmi és politikai kontextusában értelmezzem. Nyilvánvaló, hogy ez egy nagyon fontos szempont, és az *István, a királyt*, akár mint rockoperát, akár mint ünnepi előadást, rengeteget tudjuk meséltetni a rendszerváltás előtti időkről.

De mi marad az *István, a királyból*, ha kiemeljük keletkezésének kontextusából, és mit visz tovább, ha kikerül a jelentések akkori szövetéből? Mindezekre nemrégiben történt egy nagyobb szabású, általunk is nyomon követhető kísérlet a magyar közszolgálati tévén. A szereposztás 1983-ban kódolt politikai üzenetek találgatásának melegegya volt, s a darabot ezer szállal kötötte az adott politikai hatalom kontextusához. Nem véletlen, hogy az m1 új szereplőket keresve kívánta aktualizálni darabot. Ez nyilván azzal is összefügg, hogy az első szereposztás majdhogynem az egyetlen „hitelessé” merevedett, így a „kádári” kontextus jobban fogva tartja a jelentéseket. Maga a szereposztás, mint láttuk, 1983-ban erős politikai hangsúlyt kapott, 2007-ben azonban egészen másfelől nyerhetett jelentőséget. Az új szereplők olyan értelemben hétköznapi emberek közül kerültek ki, hogy akár „én” is, „te” is és bárki más megpróbálkozhatott volna valamely neki tetsző szerep meghódításával. Nem tisztzem megítélni, hogy ez a stratégia mennyire járt átütő sikerrel, és hogy a már bemutatott előadás vajon olyan hivatkozási alappá válik, mint nyolcvanas évekbeli elődje. De a koncepció egyrészt azt sejteti, hogy az elmúlt 25 évben a „hétköznapi ember” kialakított egy bensőséges viszonyt az *István, a királlyal*, másrészt pedig azt, hogy a néző az *István, a király* szerepeiben szeretné látni sztárrá válni „hétköznapi” hőseit. Míg az 1983-as szereposztás az adott politikai hatalommal való viszony mentén termelte ki a darab hőseit, addig a 2007-es a „bárkiből lehet” hétköznapiágából emelné ki őket, mintha az újrakezdés „mindenki egyenlő eséllyel indul” állapotába lennének.

A *nemzet* kérdésének tematizálása azonban biztosít bizonyos folytonosságot, úgy teszi értelmezhetővé a darabot, hogy az nemcsak kikerül keletkezésének politikai kontextusából, hanem maga ez a politikai kontextus is egy folytonosság részét képezheti.

Az *István, a király* a *nemzet* létét egy kockázatos „történelmi” pillanatban bekövetkező jó választásra bízta. Ebben az értelemben a *nemzet* fennmaradása egy jó választás függvénye: „Valakinek holnap le kell mondani hivataláról, mondd, te kit választanál? / Valakinek holnap át kell venni a koronaékszert, mondd, te kit választ-

tanál? / Valakinek holnap le kell tennie végül a fegyvert, mondd, te kit választanál? / Valakinek holnap meg kell válni az életétől, mondd, te kit választanál? / Segítetek! Segítetek! Segítetek! / *Oly nehéz a választás!*” A választás kényszere kapcsán a „sorok között” olvasóban is felmerül a kérdés, hogy valójában kik között kell választanunk, kire utal István és kire Koppány? A válaszokban rejlő megrázó felismerések között azonban elszikkad az a probléma, hogy valójában milyen is a *nemzet*, ez a – Benedict Anderson kifejezésével élve – „elképzelt közösség”, amelynek létét a választás kényszerének újrajátszásával ünnepeljük.

A választás kényszere nem csupán alternatívákat vonultat fel előttünk, hanem maga is szétválaszt. Sőt, egymást kizáróként jeleníti meg azt a két *vezért*, akik a „vérség” megtagadhatatlanként hivatkozott kötelékei által együvé tartoznak. Az *István, a király* a választásra való felhívással kezdődik, majd felvonultat két alternatívát, a „keresztény európai államiságot” és a honfoglaló pogány törzsi magyarságot, amelyek Géza fejedelem halálával váltak véglegesen egymás alternatívájává. Géza személye a *vérség* kötelékével fűzi egybe a szemben állóvá szakadt feleket. Koppány nem más, mint István nagybátyja, mindketten „Árpád vérei”, ahogyan a „nép” is e *vérség* közössége, amelynek fennmaradása érdekében választani kényszerülünk. „Árpád vére nem támadhat önmagára” – mutat rá István az „evidenciára”, hogy mintegy utolsó próbálkozásként kibújjon a választás kényszere alól, amellyel a „vérség közössége” önmagán ejt sebet. Első szócátájukban mind István, mind Koppány a Gézára mint közös ősre való hivatkozással követeli magukénak az új vezető szerepét: „De én, István, akit nemzettel atyám, én esküszöm, hogy számíthatsz reám. / E sír el nem temet, én őrzöm lelkedet, míg élek folytatom a művedet” (István). „Ősi joggal engem illet Géza trónja, Árpád vére, hej (...) Géza meghalt és a trónja engem illet, Árpád népe hej! / Ősi törvényt sárba nem tiporhat senki” (Koppány). „Koppány, vigyázz, esküt tettél jó atyámnak, elfogadtad akkor a helyed! / Ősi jogról lemondtál az én javamra, gyávaságból tettél volna így!?” (István). Noha a különböző értelmezések már elválasztják őket, de a közösként hivatkozott ős, a *vérség* köteléke sosem engedni annyira radikalizálódni a különbséget, hogy a két lehetséges Magyarország közti döntő harc ne a „testvérháború” szomorú dicstelenségét visszahangozza. Egyikük sem indul kétségek nélkül e háborúba: István inkább önmagát marcangolja „testvére” helyett, Koppány pedig egyszerűen csak belátja, „nincs vissza út”, mert „kényszerpályán a világ”.

A választási kényszer generáló nagy *cselekvő* nem más, mint Európa, amely felkínálja a fennmaradás he-

lyét, és megsemmisülésre ítéli a rajtakívüliséget. Európa lesz az a hely, ahová tartozni kell, amiért „Árpád vére” megvívta önmagával a harcát. Így a döntő harc, amellyel a *vérség* közössége a „modern európai magyar államiságba”, a *nemzetbe* alakulhat át, az önmegtagadás egy formája. A választás kényszere tehát egy törés által teszi lehetővé a *nemzet* fennmaradását. Amennyiben a „hősi múlttal együtt jár az árulás és zendülés” (Sarolt), a *nemzet* fennmaradásért vívott győztes küzdelme legyőzetés is egyben, hiszen a „hősi múlt” leverése szükséges a *nemzet* jövőjéhez. A fennmaradó nemzet, mint a jó választás függvénye, a trauma pillanataként örökíti meg magát. Az *István, a király* tragédiába hajlik, István borúsan feszeng a győzelmén asztalnál, Réka apja holttestéért könyörög, de az „Árpád vérét” hordozó test négyfelé szakítva hirdeti az új, európai Magyarország határait.

A választás kényszerének következtében elvetett fél nem tűnhet el teljesen, mivelhogy a választóban élt, csupán megtagadásra, elfojtásra kerül. Mintha az *István, a király* azt a folyamatot rögzítené örök emlékként, amelyben a *nemzet* megteremti önnön konstitutív külsejét. Ezen építő kívüliségnak részét képezi maga a kényszer is, amely életre hívja ezt a *nemzetet*, hiszen a kényszer mindig kívülről jövőként van hivatkozva a darabban: *Európaként, a keresztény nyugatként* vagy bármilyen más hatalomként, amelyet „idegenként” ismerünk fel ezek mögött (mint láttuk, lehetett ez a Szovjetunió is). Ahogy a kényszert kívülről jövőként idézzük, rögtön az ellenálló pozícióját is megteremtjük: megjelennek a „szabad magyarok”, akiknek „nem kell olyan isten, aki nem tud magyarul” (Laborc), akik nem tűrnek meg „idegen zabolát” (Torda), akik így választanak: „inkább a halál, mint a szolgaság!” (Torda). A „kívülről” jött kényszer beleíródik a nemzet valóságába, el nem utasíthatóként jelenik meg, miközben a vele párhuzamosan konstruálódó bukott „szabadságharcos” pozíciója fenntartja az elutasíthatóság lehetőségét. „Koppány, ha Istvánt legyőzöd, nem pusztulnak a hősök, hatalmas nagy lesz itt a nép. / Rómától Görögbizáncig, Rajnától Levédiáig félik majd utódaink nevét. / Mohácsnál győzni fogunk, Dózsa lesz György királyunk, nagy hatalom századokon át. / Rákóczi világot hódít, Kossuthal valóra válik a Duna-menti Köztársaság!” (Torda). Ezek a víziók e *nemzet* vágyait szólaltatják meg arról, hogy nem kényszerből foglalja el fennmaradásának helyét, hanem meghódítja azt; ám István a *nemzet* valóságának engedelmessége az álmok birodalmába száműzi e gondolatokat. Úgy is mondhatnánk, az „európai magyar nemzet” úgy születik meg, hogy lemond vágyairól, elfelejti a „hősi múltat”, azok csak álmokként térhetnek vissza, valóságként e *nemzet* létét fenyegetik.

Csakhogy a kívüliként hivatkozott kényszer, jelen esetben Európa sem lehet soha teljesen a „sajátja”, hiszen az érte hozott áldozat, a neki ellenálló „forradalmár”, a „hősi múlt” „szabad magyarja” tovább vizionál a *nemzet* álmaiban. Így az a hely (Európa), amelynek kedvéért a *nemzet* megtagadott magából valamit, amelyért „Árpád vére” önmaga ellen fordult, véglegesen távol kerül. Az *István, a király* megszülető állama a fentiek értelmében az átmenet helye, immár Európában van, de az elfojtott, az „ősi”, a „hősi múlt”, és mindaz, ami a döntő ütközetben vereséget szenved, csak a „civilizált” *keresztény Európa* határain kerül kívülre, a *nemzet* még mindig velük álmodik. A legyőzött sosincs végleg megsemmisítve, hiszen a vesztes a győztes önmagából hozott áldozata, amely víziók, álmok formájában mindig visszatér.

A választás kényszere egymást kizáró alternatívákat látat, két lehetséges Magyarország áll előttünk, Koppány és István, az egyik viszont a másik győzelmével az irrealitás térénumába kerül, amiről ugyan lehet álmodozni, de a *nemzet* érdekében megálljt kell neki parancsolni a valóság határainál. Azonban ez a kényszer mindig életben tartja a „mi lett volna, ha” alternatíváját, amely az álmok majdani megvalósulásával, a „hősi múlt” feltámadásával kecsegtet, de csakis a „másik” Magyarország „hamis” realitásának legyőzetésén keresztül. A választás kényszerében született *nemzet* őrzi ezen kettészakadás traumáját. Az *István, a király*val ünnepelt *nemzet* újra és újra átéli, folytonossá teszi, aktualizálja a benne foglalt születés fájdalmát.

Az, hogy a „sorok között” olvasó annak idején megtalálta a kielégítő megfeleltetéseket, azt sejteti, hogy az *István, a király nemzetének* „ezer évében” a Kádárkorszak egy sajátos, de annak folytonosságába könnyen beilleszthető időszak volt. A külső kényszer éppen nem Európa, hanem a Szovjetunió, a két lehetséges Magyarország harca pedig 1956-ot idézi, azt a harcot, amikor az egyik Magyarország a realitás igényével teszi irrealitássá és egyben önmaga álmává a másikat. Csupán a szereplők cserélődnek, a helyzet ugyanaz. Egy, a darab keletkezésének kontextusához szigorúbban kötött értelmezésből kiindulva azt is állíthatnánk, hogy az *István, a király* a kádári Magyarország ellentmondásoktól terhelt kompromisszumait teszi meg a *nemzet* alaphelyzetének. Ha feltételezzük, hogy van ebben némi igazság, akkor az érdemel figyelmet, hogy az *István, a király* népszerűsége folytán a kádári idők tapasztalata a nemzetről való „közös tudás” része lett.

A választási kényszer, amelynek engedelmessége az *István, a király nemzetének* folytonossága lehetővé válik, ezen „elképzelt közösség” különbségeit élethál-

harcba szólítja. Az *István, a király* a „sorok között” olvasás stratégiájához hasonló értelmezések révén szinte végtelen teret ad a behelyettesítéseknek; számtalan válasz létezik arra a kérdésre, hogy éppen kik között kell választanunk a fennmaradás érdekében. Ám maga a választás valaminek a kizárása is egyben, így az *István, a király* újra és újra megidézi a fennmaradás, az újként megszületés traumáját.

Befejezésképpen megemlítenék egy olyan szempontot, amely mintegy menekülési útvonalat kínál a választás kényszeréből. Ez a szempont a zene: zeneiségét tekintve az *István, a király*, a fenti kizárásokat tagadva, rendkívül sokszólamú. A népzeneitől a gregorián dallamokon át a rockig rendkívül sokféle hangot szólaltat meg, mintha ez a többszólamúság mindig feloldaná a választás kényszerének kizárásait.

---

1 Vö. Jávorszky Béla Szilárd: *István, a király – Koppány, a szupersztár. Népszabadság*, 2002. augusztus 19. <http://nol.hu/cikk/75062/>; Krasznai Zoltán: *János, a király. Avagy árad a kegyelem fénye ránk. (Gondolatok egy áltörténelmi misztériumjáték margójára)*. *Hírmondó*, 1984. 5. sz.; Sebők János: *Rock a vasfüggöny mögött. Hatalom és ifjúsági zene a Kádár-korszakban*. Budapest: GM & Társai, 2002; valamint Tóth G. Péter: *Lázadók idézőjelben. Koppányok és laborok a nem underground zenében*. In Havasréti József – K. Horváth Zsolt (szerk.): *Avantgárd, underground, alternatív. Popzene, művészet és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon*. Budapest–Pécs: Artpool – Kijárat – PTE Kommunikáció Tanszék, 2003.

2 Tóth G.: i. m. (Az idézetben található hivatkozás: Sebők: i. m. 366).

3 Tóth G.: i. m.

4 Tóth G.: i. m.

5 Mint tudjuk, az *István, a királyt* mindig a Himnusz zárta, amelyet „szűnni nem akaró tapsvihar kísért”. Vö. Sebők: i. m. 366.